

Institut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
jacek.gackowski@umk.pl

Katedra Tworzyw Formierskich, Technologii Formy i Odlewnictwa Metali Nieżelaznych
Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie
agarbacz@agh.edu.pl

Muzeum Archeologiczne w Biskupinie
sz.rosolowski@biskupin.pl

Jacek Gackowski, Aldona Garbacz-Klempka, Szymon Rosołowski

NASZYJNIK LUDNOŚCI KULTURY ŁUŻYCKIEJ Z LULKOWA, STAN. 12, POW. TORUŃSKI

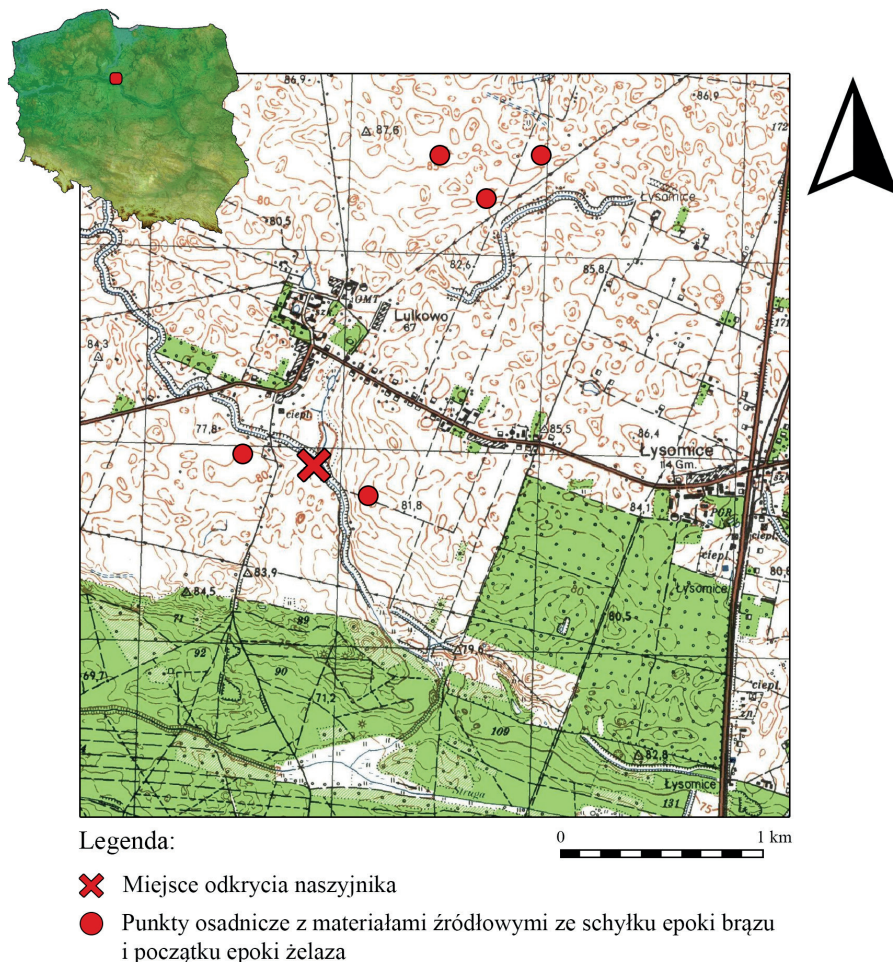
Zarys treści. W artykule zaprezentowano zdobiony naszyjnik, przypadkowo znaleziony w Lulkowie koło Torunia. Artefakt został odlany w technice wytapianych modeli i jest łączony z wytwórczością ludności kultury łużyckiej końca epoki brązu i początku epoki żelaza. Pod względem surowcowym należy do okazów wykonanych z brązów cynowo-ołowiowych. Negatywy ornamentu naszyjnika wykonano już na etapie przygotowania masy formierskiej, po czym – po usunięciu formy – zdobienie dopracowano na odlanym wyrobie. To pierwszy taki artefakt na ziemi chełmińskiej, jednak nie bez podstaw można przyjąć, że mógł powstać w jednym z lokalnych warsztatów brązowniczych. Maniera zdobnicza prezentowanego naszyjnika bywa poświadczana na podobnych wyrobach w środowiskach kultury łużyckiej, w szczególności jej północnych regionów.

Słowa kluczowe: naszyjnik z brązu, kultura łużycka, ziemia chełmińska, młodsza epoka brązu, wczesna epoka żelaza.

OKOLICZNOŚCI ODKRYCIA

Artefakt został przypadkowo znaleziony w 2022 roku w miejscowości Lulkowo, gm. Łysomice, pow. toruński (ryc. 1)¹. Na podstawie oględzin wskazanego

¹ Prezentowany przedmiot znalazł młody mieszkaniec Lulkowa Filip Gawroński, syn Dariusza Gawrońskiego, w trakcie spaceru lokalną drogą gruntową (obecnie ul. Wichrowa),

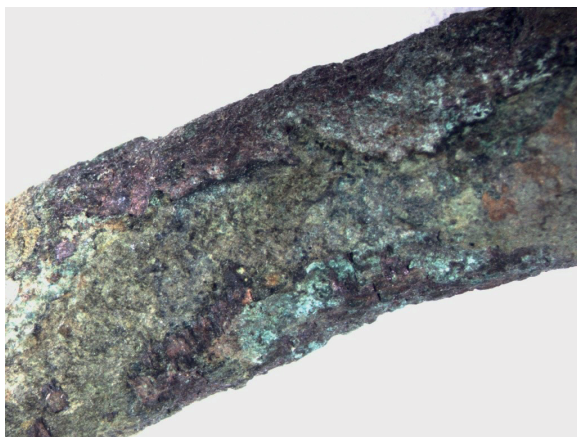

Ryc. 1. Lulkowo, stan. 12, pow. toruński. Lokalizacja miejsca odkrycia naszyjnika i punktów osadniczych (AZP) z materiałami źródłowymi ze schyłku epoki brązu i początku epoki żelaza (oprac. S. Rosołowski)

Fig. 1. Lulkowo, site 12, Toruń district. Location of the necklace discovery and settlement areas (Polish Archaeological Record – AZP) with source materials from the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Age (prepared by S. Rosołowski)

biegnącą wzdłuż tutejszych pól uprawnych i nieużytków. Zabytek leżał na powierzchni gruntu. Rodzina Państwa Gawrońskich, po dokonaniu własnej oceny znalezionej przedmiotu, doszła do wniosku, że ów artefakt to znalezisko archeologiczne. Niezwłocznie powiadomiła służby konserwatorskie i w ten sposób przedmiot trafił do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków (dalej: WUOZ) w Toruniu. W ewidencji konserwatorskiej został oznaczony jako stan. 12; AZP 38-43: 51. Autorzy niniejszego artykułu bardzo dziękują Wojciechowi Sosnowskiemu, Inspektorowi ds. Archeologii WUOZ, za poinformowanie o odkryciu i udostępnienie zabytku do publikacji.

miejsca odkrycia zabytku nie sposób ocenić, czy można go powiązać ze znanymi w tych okolicach pradziejowymi stanowiskami archeologicznymi. W obrębie gruntów wymienionej miejscowości zlokalizowano jak dotąd jedynie kilka punktów osadniczych z nielicznymi ułamkami ceramiki naczyniowej kultury łużyckiej i/lub pomorskiej². Naszyjnik nosi ślady współczesnych, wielokrotnych, jednak stosunkowo drobnych uszkodzeń mechanicznych, spowodowanych uderzaniem metalowymi częściami ciężkiego sprzętu budowlanego lub rolnego. Na powierzchni artefaktu, pokrytego produktami korozji (ryc. 2), zachowały się jedynie niewielkie fragmenty zielonej patyny, lepiej widoczne w zagłębieniach ornamentu (ryc. 3). Z uwagi na okoliczności znalezienia obręczy trzeba brać pod uwagę możliwe jej przemieszczenie w stosunku do pierwotnej depozycji. Artefakt mógł bowiem trafić do miejsca obecnego odkrycia wraz z masami ziemi i rumoszu mineralnego podczas budowy pobliskiej drogi lub został przemieszczony (wielokrotnie?) w trakcie uprawy pobliskich pól ornych³.

Ryc. 2

Lulkowo, stan. 12, pow. toruński. Zbliżenie na fragment gładkościennej (niezdobionej) części naszyjnika (fot. P. Jurecki)

Fig. 2

Lulkowo, site 12, Toruń district. Close-up of a fragment of the smooth-walled (undecorated) part of the necklace (photo by P. Jurecki)

² Są to stanowiska archeologiczne, odnotowane na arkuszu AZP 38-43: Lulkowo 1 (38-43: 1), Lulkowo 4 (38-43: 4), Lulkowo 6 (38-43: 6), Lulkowo 7 (38-43: 11) i Lulkowo 9 (38-43: 15) (Archiwum WUOZ w Toruniu). Prezentowany przedmiot ujawniono na południe od niewielkiego, właściwie już zarośniętego akwenu o charakterze wytopiskowym, w niewielkiej odległości od dwóch ze wskazanych stanowisk: Lulkowo 1 i Lulkowo 9. Być może z tymi śladami pradziejowego osadnictwa można wiązać ów artefakt.

³ Zabytek został poddany zabiegom konserwatorskim i w takiej postaci zwrócony do WUOZ w Toruniu. Autorzy artykułu dziękują Panu Szymonowi Bednarzowi (Gdańsk) za wykonanie konserwacji artefaktu. Słowa podziękowań kierujemy także do Kolegi Łukasza Kowalskiego, pracownika Katedry Prahistorii IA UMK w Toruniu za jego bezinteresowną, a merytorycznie ważną pomoc w trakcie przygotowywania tego opracowania.

Ryc. 3

Lulkowo, stan. 12, pow. toruński. Zbliżenie na fragment zdobionej części naszyjnika (fot. P. Jurecki)

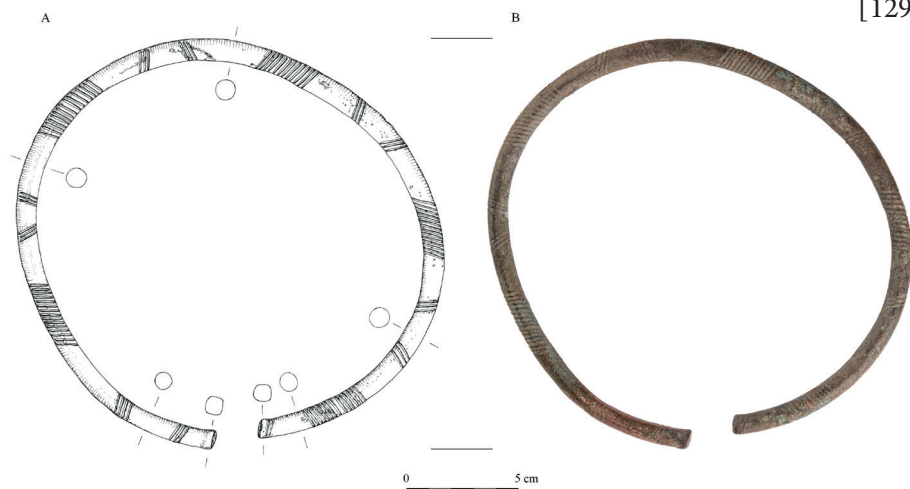
Fig. 3

Lulkowo, site 12, Toruń district. Close-up of a fragment of the decorated part of the necklace (photo by P. Jurecki)

OPIS ZABYTKU I UWAGI ARCHEOMETALURGICZNE

Prezentowany naszyjnik ma formę odlanej z brązu otwartej obręczy o średnicy od 18,0 do 19,0 cm. Na jego powierzchni, oprócz wspomnianych współczesnych uszkodzeń mechanicznych, można dostrzec drobne wzdlużne i punktowe spękania powstałe w pradziejach, w trakcie odlewu artefaktu. Naszyjnik został wykonany z okrągłego w przekroju pręta o średnicy od 8,5 do 10,0 mm, jedynie oba jego zakończenia mają przekrój w przybliżeniu czworokątny. Zabytek waży 0,319 kg. Jest stosunkowo bogato zdobiony ornamentem składającym się z wielu sekwencji liniowych (rowków). Wykonany w ten sposób wątek ornamentacyjny został utworzony przez pięć nieznacznie pochyłonych zestawów gęsto rozmieszczonych, równoległych linii (od dwunastu do piętnastu) oraz znajdujących się między nimi 10 grup ornamentu trój- i czteroliniowego. Jedynie przy jednym z zakończeń pręta są dwa liniowe nacięcia (ryc. 4).

Naszyjnik został wyprodukowany techniką wytapianych modeli, o czym świadczą m.in. zdobienia wykonane już na pierwotnym woskowym. Warto zwrócić uwagę, że zrobiono je tylko po zewnętrznej stronie naszyjnika. Jedna z sekwencji zdobień została przerwana (niesymetrycznie) – w tym miejscu naszyjnik został przecięty, a następnie rozgięty. Sekwencje ornamentu mogły być pogłębione na gotowym wyrobie, stąd prawdopodobne uszkodzenie powierzchni widoczne jako poprzeczny ślad narzędzia, przerywający jedną z grup skośnych linii (ryc. 5). Na jednym z końców naszyjnika widoczne jest zgrubienie, co jest prawdopodobnie efektem uderzenia przecinaka w trakcie

Ryc. 4. Lulkowo, stan. 12, pow. toruński. Widok ogólny naszyjnika po konserwacji (rys. Ż. Pankowska-Gajek, fot. W. Ochotny)

Fig. 4. Lulkowo, site 12, Toruń district. Overview of the necklace after the conservation process (drawing by Ż. Pankowska-Gajek, photo by W. Ochotny)

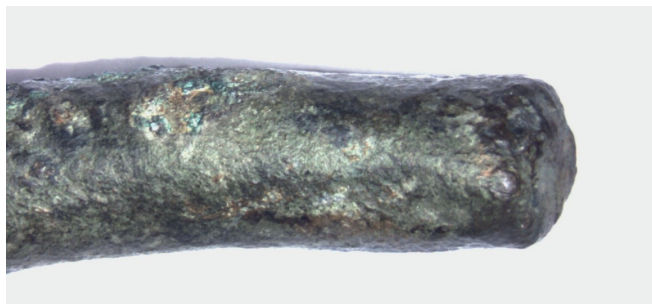

Ryc. 5. Lulkowo, stan. 12. Zbliżenie na fragment naszyjnika ze śladami narzędzia użytego do dopracowania zagłębień zdobienia (fot. P. Jurecki)

Fig. 5. Lulkowo, site 12, Toruń district. Close-up of a necklace fragment with traces of the tool used to refine the recesses of the decoration (photo by P. Jurecki)

produkcji wyrobu (ryc. 6). W środkowej części obręczy (w miejscu o średnicy pręta 10 mm) można dostrzec zgrubienie, które może być śladem po usuniętym i zeszlifowanym układzie wlewowym (ryc. 7).

Stop użyty do zrobienia naszyjnika skomponowano na bazie miedzi typu Fahlerz, charakteryzuje się wysoką zawartością antymonu i niklu (tab. 1). W składzie pierwiastkowym ozdoby zaznacza się niska zawartość cyny i ołowiu, można go więc zaklasyfikować do brązów cynowo-ołowiowych.

Ryc. 6. Lulkowo, stan. 12, pow. toruński. Zbliżenie na jedno z zakończeń pręta naszyjnika ze słabo widocznymi śladami uderzeń przecinakiem (fot. P. Jurecki)

Fig. 6. Lulkowo, site 12, Toruń district. Close-up of one of the ends of the necklace rod with faint traces of chisel strikes (photo by P. Jurecki)

Ryc. 7. Lulkowo, stan. 12, pow. toruński. Zbliżenie na fragment gładkościennej części naszyjnika ze słabo widocznymi śladami zeszlifowanego kanału wlewowego (fot. P. Jurecki)

Fig. 7. Lulkowo, site 12, Toruń district. Close-up of a fragment of the smooth-walled part of the necklace with faint traces of the grounded-down pouring channel (photo by P. Jurecki)

Tab. 1. Lulkowo, stan. 12, pow. toruński. Skład pierwiastkowy (ED XRF) surowca użytego do produkcji naszyjnika na podstawie (% mas.) (wyk. A. Garbacz-Klempka)

Table 1. Lulkowo, site 12, Toruń district. Elemental composition (ED XRF) of the raw material used to produce the necklace based on (% wt.) (made by A. Garbacz-Klempka)

Fe	Co	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Bi
0,11	0,06	0,65	91	0,12	0,46	0,53	2,8	1,8	2,6	0,03

ANALIZA KULTUROWO-CHRONOLOGICZNA

Niestety, brak wiedzy na temat kontekstu pierwotnego zdeponowania zabytku skutecznie ogranicza zakres analizy kulturowo-chronologicznej. Ogólnie rzecz biorąc, warto przypomnieć pogląd Ernsta Sprockhoffa, który swego czasu sygnalizował, że naszyjniki o formie otwartej ze ściętymi końcami są naturalną odmianą okazów zamkniętych (Sprockhoff 1956a, s. 154). W rodzimym, „chełmińskim” środowisku osadniczym młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza jak dotąd brakuje podobnych znalezisk. Natomiast spotyka się tu niezdobione obręcze wykonane z brązowych prętów, otwarte lub zamknięte, niekiedy zaopatrzone w „zamek” spajający oba ścięte końce obręczy. Cztery takie artefakty (całe i zachowane we fragmentach) wchodziły w skład skarbu z Papowa Biskupiego, pow. chełmiński, datowanego na młodszą fazę wczesnej epoki żelaza (Chudziakowa 1974, s. 124; Blajer 2001, s. 364). Ostatnio okazały się zamknięte i zaopatrzone we wspomniany „zamek” ujawniono w skarbie z Elgiszewa, pow. golubsko-dobrzyński (Gackowski 2022, s. 42–43). Warto jednak zauważyć, że podobnie ornamentowane były inne, lokalne formy obręczowe, nie tylko lite, lecz także wykonywane z blachy. Uwagę zwraca tu fragment naszyjnika ze znaleziska gromadnego (skarbu?) w Świerkocinie, pow. grudziądzki, zdobionego na przemian skośnymi grupami rytych linii (Chudziakowa 1974, s. 139; Blajer 2001, s. 367). Jest prawdopodobne, że rozmaite formy obręczowe (ozdoby szyi i dłoni) mogły być produkowane w miejscowych „chełmińskich” warsztatach brązowniczych. Mogą na to wskazywać odkrycia kilku pracowni brązowniczych, istniejących w osiedlach otwartych (Ruda, pow. grudziądzki) i obronnych (Czarnowo, d. Kamieniec, Mirakowo-Grodno, pow. toruński, i Gzin, pow. chełmiński) ludności kultury łużyckiej. Wytwarzano w nich zarówno rozmaite ozdoby, jak i narzędzia (siekiery) oraz elementy broni drzewcowej (groty). Najczęściej stosowano technikę na tzw. wosk tracony, wykorzystując

formy gliniane, ale w ostatnim czasie w jednym ze skarbów (Elgiszewo, pow. golubsko-dobrzyński), pośród kilkudziesięciu artefaktów, ujawniono muszlową (dwuelementową) formę metalową do odlewu siekierek tulejkowatych z uszkiem (Gackowski 2005, s. 161–174; Garbacz-Klempka i in. 2016, s. 67–68; Gackowski 2022, s. 48). Jest już zatem sporo lokalnych śladów poświadczających gotowość miejscowych wspólnot osiedleńczych do samodzielnego wytwarzania przedmiotów odlewanych ze stopów miedzi. Zważywszy na ten fakt, można przyjąć, że także naszyjnik z Lulkowa to najpewniej wyrób miejscowy, którego zdobnictwo oparte było na interkulturowych, ponadregionalnych wzorcach estetycznych przełomu epok brązu i żelaza.

Gładkie, otwarte i niezdobione naszyjniki kultury lużyckiej, znane z obszaru Wielkopolski, bywają interpretowane jako ozdoby młodszego i schyłkowego okresu epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza (Kostrzewski 1923, s. 112–114; Szafrński 1955, s. 69–70; Zaitz 1980, s. 2–3, 40). Podobne artefakty znane są także z pogranicza Małopolski, Wielkopolski i Górnego Śląska (Młodkowska-Przepiórowska 1996, s. 50, 52). Ozdoby tego typu wykonane z prętów o płasko ściętych zakończeniach, również interpretowane jako wyroby miejscowe i produkowane do wczesnej epoki żelaza włącznie, notuje się także na północnym Mazowszu oraz na południowo-wschodnich obrzeżach Bałtyku (Hoffmann 2000, s. 130; Orlińska, Prochowicz 2009–2010, s. 96, 100–101). Wśród okazów północnomazowieckich są i takie, które charakteryzują się zbieżną z okazem z Lulkowa techniką naniesienia ornamentu oraz podobną manierą zdobniczą (Chodkowski 2016, s. 2, 22).

W południowo-wschodniej strefie nadbałtyckiej podobnie zdobione egzemplarze, wykonane z okrągłego w przekroju pręta, pochodzą ze skarbów w Borkach Wielkich, pow. olsztyński, Rumach, pow. mrągowski, i Dębicach, pow. elbląski (Dąbrowski 1968, s. 79; Hoffmann 1999, s. 22, 30, 134, 145, Tabl. XCII: 6, 8; LXIII: 15, 16; CLIII: 8, 10). Także w odniesieniu do sygnalizowanej obecności w strefie nadbałtyckiej interesujących nas kategorii form obręczowych możliwość ich lokalnego wytwarzania jest poświadczona śladami co najmniej kilku pracowni brązowniczych użytkowanych zarówno na osadach lądowych, jak i nawodnych (Hoffmann 2000, s. 133–134, 175–177; Gackowski 2017, s. 14–16).

Naszyjniki zbliżone do okazu z Lulkowa znane są również z Kujaw. W Jan-kowie, pow. inowrocławski, w materiałach z osady obronnej, odkryto brązowy naszyjnik o przekroju okrągłym, zdobiony grupami naprzemianległych żłobków (Malinowski 1955, s. 10). Podobny artefakt pochodzi z ciałopalnego cmentarzystwa w Opoce, pow. aleksandrowski, gdzie w grobie nr 48 natrafiono na okaz

wykonany z okrągłego pręta z nieco zwężonymi i płasko ściętymi końcami. Jego powierzchnię zdobi kilka grup symetrycznie rozmieszczonych pionowych nacięć (Cofta-Broniewska 1996, s. 66).

Wśród znalezisk wielkopolskich odnotowano niewielką liczbę masywnych, zamkniętych naszyjników zdobionych ukośnymi i naprzemianlegle ułożonymi grupami żłobków. W skarbie z Chobienic, pow. wolsztyński, wystąpił jeden taki egzemplarz wykonany z grubej sztaby brązowej, zdobiony pięcioma grupami nacięć (Szafrąński 1955, s. 159). Kolejny pochodzi ze skarbu z Radolinka, pow. czarnkowsko-trzcianecki. Ma on kształt zamkniętej obręczy i został ozdobiony sześcioma grupami na przemian skośnych żłobków (Sprockhoff 1956a, s. 154; 1956b, s. 135, 154–155, Taf. 31: 4; Szafrąński 1955, s. 191; Blajer 2001, s. 349). Z kolei w skarbie z Dolska, pow. śremski, znajduje się naszyjnik udekorowany czterema grupami zespolonych, potrójnych, ukośnych względem siebie karbów, rozłożonych w nierównych odstępach (Szafrąński 1955, s. 162; Kaczmarek 2012, s. 302). Warto podkreślić, że manierę zdobniczą w postaci zgrupowań gęsto naniesionych kresek można dostrzec już na okazach młodszobrzązowych (HaB1), czego dobrym przykładem jest lita, otwarta bransoleta ze skarbu w Mącznikach, pow. średzki (Blajer 2013, s. 140, Tabl. 38: 1). Nieco młodszy (HaB2–B3), podobnie ornamentowany, jest okaz bransolety ze skarbu w Górzycach, pow. szczecinecki (Sprockhoff 1956a, s. 157, 209; 1956b, s. 141, Taf. 48: 3; Blajer 2001, s. 344).

Na graniczących z Kujawami Pałukach odnotowano kilka podobnych ozdób obręczowych, które warto tu wymienić. Z Szelejewa, pow. żniński, pochodzi znalezisko dwóch zamkniętych naszyjników zdobionych motywami grup żłobków. Okaz pierwszy jest ornamentowany na zewnętrznej stronie owalnej sztaby czterema grupami gęsto naniesionych kresek. Wolne przestrzenie pomiędzy tymi motywami wypełniono znakami krzyża. Drugi okaz ma widoczne podwójne grupy na przemian skośnych żłobków (Maciejewski 1962, s. 282). Z pałuckich znalezisk warto wspomnieć o fragmencie naszyjnika zdobionego na przemian skośnymi kreskami ze Stołężyna, pow. wągrowiecki (Szafrąński 1955, s. 206). Należy nadmienić, że fragment podobnego wyrobu, udekorowanego w zbliżonej manierze estetycznej, pochodzi z osiedla obronnego w Biskupinie, pow. żniński (Kostrzewski 1950, s. 98). Także jeden z naszyjników z niedawno odkrytego znaleziska gromadnego w Brudzyniu, pow. żniński, jest ozdobiony na powierzchni zewnętrznej sekwencją powtarzalnych ośmiu grup zwielokrotnionych, równoległych linii (Gackowski, Rosołowski 2020, s. 68).

W odniesieniu do znalezisk wielkopolskich (w tym okazów z Pałuk) przyjmuje się, że naszyjniki o formie zamkniętej, zdobione ukośnymi i naprze-

mianlegle ułożonymi grupami żłobków, wytwarzane były w młodszej epoce brązu głównie na obszarach położonych na wschód od dolnej Odry, tj. na północnych rubieżach kultury łużyckiej (Kaczmarek 2002, s. 17). Przesłanki źródłowe, potwierdzające ten pogląd, może nie są zbyt liczne, ale diagnostycznie przekonujące. Warto więc te materiały przypomnieć. W bogatym skarbie z Witkowa, pow. słupski, datowanym na okres HaB2–HaB3, wśród wielu wyrobów z brązu znajduje się zamknięty naszyjnik o przekroju kolistym, udekorowany grupami poprzecznych żłobków (Sprockhoff 1934, Taf. 37: 11; Blajer 2001, s. 353; Kozłowska-Skoczka 2012, s. 163). Ornament nawiązujący do okazu z Lulkowa zastosowano także na otwartych bransoletach (wykonanych z litych prętów o d-kształtnych przekrojach) z równie bogatego skarbu z Rzędzin, pow. policki, wcześniejszego od poprzedniego, co warto podkreślić, datowanego bowiem na okres HaB1 (Sprockhoff 1937, Abb 12: 7, 7a; Blajer 2001, s. 340; 2013, s. 154–157; Tabl. 87–88; Kozłowska-Skoczka 2012, s. 157). Wspomniany wyżej skarb z Dolska (m.in. z naszyjnikiem zdobionym w konwencji zbieżnej z okazem lulkowskim) to bodaj najbardziej na południe Polski wysunięty depozyt zawierający w swoim składzie artefakty typowo północne, np. bransolety nerkowate (Kaczmarek 2012, s. 300, 302, ryc. 126).

PODSUMOWANIE

Naszyjnik z Lulkowa najpewniej należał do grupy stosunkowo częstych form obręczowych, zdobionych zgodnie z interregionalną manierą estetyczną, w przekazie społecznym zrozumiałą na wielu obszarach osadnictwa kultury łużyckiej. Jak starano się wykazać, jej pierwowzory należałoby lokować w młodszobrązowej wytwórczości brązowniczej pomorskiego fragmentu kręgu kultur pól popielnicowych. Obręcze tego rodzaju (także podobnie zdobione bransolety) pozostawały w użyciu do końca wczesnej epoki żelaza. Nie bez podstaw można przyjąć, że egzemplarz znaleziony w Lulkowie mógł zostać odlany na potrzeby lokalnej wspólnoty osadniczej w którymś z tutejszych warsztatów brązowniczych. Liczne ułamki form odlewniczych, w tym do produkcji form obręczowych z zachowanymi negatywami zdobień, bardzo podobnych do ujawnionych na lulkowskiej obręczy, odkryto w Mirakowie-Grodnie (stan. 6), pow. toruński (Gackowski 2005, s. 166, ryc. 4: 8, 10). Jest to osiedle obronne ludności kultury łużyckiej z początku epoki żelaza oddalone o 10,5 km na północny wschód od Lulkowa. Niewykluczone, że stamtąd pochodzi prezentowany artefakt. Niestety, jak wspomniano na wstępie

niniejszego artykułu, kontekst kulturowo-funkcjonalny tego wyrobu pozostaje nieznan. W pobliżu miejsca odkrycia artefaktu istnieją ślady niewielkiego, zanikającego akwenu. Setki lat temu najpewniej był to zbiornik płytkowodny, jednak dość znacznych rozmiarów. Być może ów zapewne niegdyś cenny przedmiot mógł czy też miał trafić do wody w charakterze daru wotywnego. Niemniej jednak pod względem lokalizacyjnym należałoby wiązać to znalezisko z mikroregionalną wspólnotą osiedleńczą, po której pozostały bardzo skąpe dane źródłowe w postaci powierzchniowo zlokalizowanych kilku stanowisk archeologicznych (por. przypis 2). W szerszym wymiarze przestrzeni osadniczej okolice Lulkowa, ciągle niestety wyjątkowo słabo rozpoznane, można wiązać z mezoregionem osadnictwa kultury łużyckiej zadokumentowanym w strefie obniżen wysoczyzny przyległej do północnej krawędzi Niziny Toruńskiej. Jest to obszar z zachowanymi śladami osadnictwa wspomnianej kultury, przede wszystkim z wczesnej epoki żelaza. Dalsze zasiedlenie tych okolic (szczególnie w młodszych fazach tej epoki) poświadczają groby skrzynkowe i nieliczne pozostałości miejsc zamieszkania ludności kultury pomorskiej (Gackowski 2012, s. 123–124).

Bibliografia

- Blajer W., 2001, *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*, Kraków.
- Blajer W., 2013, *Młodsza epoka brązu na ziemiach polskich w świetle badań nad skarbami*, Kraków.
- Chodkowski M., 2016, *Wielkie odkrycie w Drążdżewie Małym*, Krasnosielski Zeszyt Historyczny, nr 28–31, s. 22.
- Chudziakowa J., 1974, *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*, Warszawa–Poznań.
- Cofta-Broniewska A., 1996, *Metalurgia brązu w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Metalurgia brązu pradziejowych społeczeństw Kujaw*, red. A. Cofta-Broniewska, Poznań, s. 1–127.
- Dąbrowski J., 1968, *Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Gackowski J., 2005, *Dawne i nowe źródła do poznania lokalnej produkcji brązowniczej grupy chełmińskiej kultury łużyckiej*, [w:] *XIV Sesja Pomoroznawcza*, vol. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 161–174.
- Gackowski J., 2012, *Przestrzeń osadnicza Pojezierza Chełmińskiego i przyległych dolin Wisły, Drwęcy i Osy w młodszej epoce brązu i na początku epoki żelaza*, Toruń.

- Gackowski J., 2017, *Osiedla nawodne kultury kurhanów zachodniobałtyjskich w krajobrazie naturalnym i kontekście kulturowym północno-wschodniej Polski*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1 (295), s. 3–22.
- Gackowski J., 2022, *Skarb z Elgiszewa. Czyli jak długa i kręta może być droga od amatorskiego odkrycia do archeologicznego opracowania znaleziska/The hoard from Elgiszewo: how long and winding can be the road from an amateur discovery to an archaeological study of a find*, [w:] *Pradziejowe cymelia województwa kujawsko-pomorskiego. Skarby ludności kultury łużyckiej z Brudzyń, Cierpic i Elgiszewa/Prehistoric wonders of the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship. Hoards of the Lusatian culture from Brudzyń, Cierpice and Elgiszewo*, red. J. Gackowski, S. Gawiński, M. Sosnowski, H.P. Dąbrowski, Toruń (= *Prace Archeologiczne TNT*, nr 11), s. 39–55.
- Gackowski J., Rosołowski S., 2020, *Wyroby z brązu i żelaza: analiza kulturowo-chronologiczna*, [w:] *Znalezisko gromadne przedmiotów metalowych kultury łużyckiej w Brudzyńniu, pow. żniński*, VI Sprawozdanie Biskupińskie; *Archeologia epok brązu i żelaza*, *Studia i materiały* 3, red. J. Gackowski, H.P. Dąbrowski, Biskupin–Toruń, s. 83–114.
- Garbacz-Klempka A., Kowalski Ł., Gackowski J., Kozana J., Piękoś M., Kwak Z., Cieślak W., 2016, *Pracownia metalurgia kultury łużyckiej w Kamieńcu, pow. Toruń: wyniki badań nad procesem odlewniczym ozdób obręczowych z zastosowaniem stopów modelowych*, [w:] *Nauka i technologia: XIX Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Techniczna Odlewnictwa Metali Nieżelaznych*, red. A. Garbacz-Klempka, J. Kozana, M. Piękoś, Kraków, s. 47–70.
- Hoffmann M., 1999, *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
- Hoffmann M., 2000, *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
- Kaczmarek M., 2002, *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury łużyckiej w epoce brązu*, Poznań.
- Kaczmarek M., 2012, *Epoka brązu na nizinie wielkopolsko-kujawskiej w świetle interregionalnych kontaktów wymiennych*, Poznań.
- Kostrzewski J., 1923, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.
- Kostrzewski B., 1950, *Przedmioty brązowe i żelazne z grodu kultury łużyckiej w Biskupinie*, [w:] *III sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948*, red. J. Kostrzewski, Poznań, s. 95–105.
- Kozłowska-Skoczka D., 2012, *Epoka brązu – wczesna epoka żelaza – katalog zabytków*, [w:] *Zaginione – ocalone. Szczecińska kolekcja starożytności pomorskich*, red. K. Kowalski, D. Kozłowska-Skoczka, Szczecin, s. 119–192.
- Maciejewski F., 1962, *Materiały starożytne z powiatu żnińskiego*, *Materiały Starożytne*, t. 8, s. 217–326.

- Malinowski T., 1955, *Grodziska kultury łużyckiej w Wielkopolsce*, Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 5, s. 1–48.
- Młodkowska-Przepiórowska I., 1996, *Skarb wyrobów brązowych z Łobodna, woj. Częstochowa*, Silesia Antiqua, t. 38, s. 45–53.
- Orlińska G., Prochowicz R., 2009–2010, *Późnohalsztański skarb z Ruszkowa, w pow. ciechanowskim*, Wiadomości Archeologiczne, t. 6, s. 95–109.
- Sprockhoff E., 1934, *Die germanischen Vollgriffschwerter der jüngeren Bronzezeit*, Berlin–Leipzig.
- Sprockhoff E., 1937, *Jungbronzezeitliche Hortfunde Norddeutschlands (Periode IV)*, Mainz.
- Sprockhoff E., 1956a, *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des Nordischen Kreises (Periode V)*, Bd. 1 (= Römisch-Germanisches Zentralmuseum zu Mainz). Katalog 16, Mainz.
- Sprockhoff E., 1956b, *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des Nordischen Kreises (Periode V)*, Bd. 2 (= Römisch-Germanisches Zentralmuseum zu Mainz). Katalog 16, Mainz.
- Szafranski W., 1955, *Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce*, Warszawa–Wrocław.
- Zaitz E., 1980, *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej we Włoszakowicach, woj. Leszno*, Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 29, s. 1–45.

NECKLACE OF THE PEOPLE OF THE LUSATIAN CULTURE FROM LULKOWO, SITE 12, TORUŃ DISTRICT

Keywords: bronze necklace, Lusatian culture, Chełmno Land, Younger Bronze Age, Early Iron Age.

Summary

The article presents a decorated necklace, an accidental finding from 2022 in Lulkowo near Toruń. The historic item weighs 0.319 kg. The artefact is made from a round rod with a diameter of 8.5 to 10.0 mm in the form of an open hoop cast in bronze, with a diameter of 18.0 to 19.0 cm. The presented necklace, created with the lost-wax casting, is a product of metallurgists of the Lusatian Culture from the end of the Bronze Age or the beginning of the Iron Age. In terms of raw materials, it belongs to specimens made of tin-lead bronze. The negatives of the necklace's ornaments were made as moulding mass was prepared. After removing the mould, the decoration was refined on the finished cast. Such an artefact is the first one from the Chełmno region. However, indicators show that it could have been created in one of the local bronze workshops. The style of the ornament of the presented

necklace sometimes appears on similar objects in the settlements of the Lusatian Culture, especially its northern regions. The closest known bronze workshop, from which fragments of casting moulds with preserved traces of the negative decorations (very similar to the ornament of the necklace from Lulkowo) come, was discovered in a defensive settlement of the Lusatian Culture in Miraków-Grodno, Toruń district. It is, therefore, likely that the presented artefact comes from there.